

П. І. Репешко

судовий експерт Миколаївського відділення Одеського НДІСЕ, в. о. доцента кафедри державної служби Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, кандидат наук з державного управління

В. В. Гузенко

заступник директора Одеського НДІСЕ

О. М. Шабля

завідувач відділу Одеського НДІСЕ, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник

СУДОВА ПРАКТИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА В СУДОВО-ЕКСПЕРТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Л. Ю. Ароцкер був переконаний, що вивчення діяльності вищих судових органів держави, пов'язаної з аналізом і оцінюванням доказів у конкретних справах, заслуговує на особливу увагу, адже значення фактів, установлених експертом у викладених ним висновках, урешті-решт визначається судом і саме суду в переважній більшості випадків належить право остаточного оцінювання всіх доказів, у тому числі фактів, які містяться у висновку експерта¹. Поділяючи цю точку зору, вважаємо за необхідне зауважити, що проблеми судової практики тривалий час обговорювалися в середовищі науковців.

За справедливим зауваженням О. Дашковської, верховенство права так і залишатиметься доктриною, позбавленою практичного значення, доки судді у своїй професійній діяльності не керуватимуться виключно принципом верховенства права, який, зокрема, вимагає юридичної визначеності й подібності судової практики². Дійсно, судова практика справляє значний вплив на практичну діяльність не лише суддів, а й інших учасників процесу. Правозастосовна практика судів в умовах недосконалості законодавства зумовлює їх правотворчу діяльність. Серед причин становлення й поширення судової правотворчості в Україні С. Шевчук звернув увагу на подолання в ході здійснення судочинства проблем, пов'язаних з колізійністю та суперечливістю законодавства, наявністю в ньому прогалин і нечітких положень тощо. Звернення з цього приводу до законодавця є неефективним і може затягнути судовий процес. Крім того, суд не може відмовляти в здійсненні судочинства з посиланням на наявність значних проблем³.

У ст. 400²⁵ КПК України встановлено, що рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності зазначену норму закону, та для всіх судів України. Невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, установлену законом⁴. Аналогічними за змістом є тексти ст. 111²⁸ ГПК України та ст. 244² КАС України⁵. У ст. 360⁷ ЦПК України також визначено, що рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права в подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Крім цього, відповідно до ч. 2 ст. 214 ЦПК України (ст. 214 доповнено ч. 2 згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» від 20 жовтня 2011 р. № 3932-VI) при виборі правової норми, що підлягає застосуванню до спірних правовідносин, суд зобов'язаний ураховувати висновки Верховного Суду України, викладені

¹ Див.: Ароцкер Л. Е. Вопросы криминалистической экспертизы в практике Верховного суда СССР и Верховного суда УССР / Л. Е. Ароцкер. — К. : РИО МВД УССР, 1969. — С. 3.

² Див., напр.: Дашковська О. Судовий прецедент і судова практика як джерела права / О. Дашковська // Вісн. Акад. правов. наук України : зб. наук. праць. — Х. : Право, 2011. — № 1 (64). — С. 34.

³ Див., напр.: Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. — К. : Реферат, 2007. — С. 3.

⁴ Див.: Кримінально-процесуальний кодекс України // Відом. Верхов. Ради УРСР. — 1961. — № 2. — Ст. 15.

⁵ Див.: Господарський процесуальний кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. — 1992. — № 6. — Ст. 56; Кодекс адміністративного судочинства України // Відом. Верхов. Ради України. — 2005. — № 35-37. — Ст. 446.

в рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 цього Кодексу, у якому визначено, що неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло за собою ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, є однією із виключних підстав для подання заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах¹.

У п. 4 розділу II Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Президентом України 10 травня 2006 р., установлено, що судові рішення мають відповідати критеріям юридичної визначеності та однаковості практики. Цього необхідно досягати незалежно від якості законодавства, яке, не виключено, може бути нечітким, суперечливим або таким, що містить прогалини. Суд, застосовуючи положення закону, повинен урахувати цілі та намір законодавця, інтерпретувати його, виходячи з принципу верховенства права. Відкритий доступ до судових рішень має стати однією з найефективніших форм контролю громадськості за діяльністю судової влади, що сприятиме однаковому застосуванню законів і передбачуваності результатів вирішення аналогічних справ². Таким чином, необхідність однакового застосування законів у судовій практиці визнана на найвищому рівні в нашій державі.

Пленум Верховного Суду України в постанові «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30 травня 1997 р. зазначив, що судова експертиза як один із засобів доказування сприяє всебічному, повному й об'єктивному дослідженню обставин справ, постановленню законних і обґрунтованих судових рішень. У п. 17 цієї постанови роз'яснюється, що при перевірці й оцінюванні експертного висновку суд повинен з'ясувати: чи було додержано вимоги законодавства при призначенні та проведенні експертизи; чи не було обставин, які виключали участь експерта в справі; компетентність експерта та чи не вийшов він за межі своїх повноважень; достатність поданих експерту об'єктів дослідження; повноту відповідей на порушені питання і їх відповідність іншим фактичним даним; узгодженість між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експертизи; обґрунтованість експертного висновку і його узгодженість з іншими матеріалами справи³. Аналогічні роз'яснення надав Пленум Вищого господарського суду України⁴. Крім цього, Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ постановою «Про узагальнення судової практики про застосування судами кримінально-процесуального законодавства при призначенні судових експертиз і використання їх висновків у кримінальному судочинстві» від 30 вересня 2011 р. № 8 затвердив узагальнення, у яких акцентується на тому, що керівні роз'яснення стосовно застосування законодавства про судову експертизу в кримінальному судочинстві містяться в деяких інших, прийнятих з окремих питань постановою, у тому числі: «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 (п. 27), «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 р. № 5 (п. 9), «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, а також адміністративні правопорушення на транспорті» від 23 грудня 2005 р. № 14 (п. 19), «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поведіння зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями та радіоактивними матеріалами» від 26 квітня 2002 р. № 3 (п. 4, 10), «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (від 26 квітня 2002 р. № 4 п. 1), «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» від 8 жовтня 2004 р. № 15 (п. 21), «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 3 травня 2005 р. № 7 (п. 3), «Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ» від 27 грудня 1985 р. № 11 (п. 15, 16), «Про судову практику у справах проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10 (п. 25)⁵.

¹ Див.: Цивільний процесуальний кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. — 2004. — № 40-42. — Ст. 492.

² Див.: Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 трав. 2006 р. № 361/2006 // Офіц. вісн. України. — 2006. — № 19. — Ст. 23.

³ Див.: Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 1997 р. № 8 // Вісн. Верхов. Суду України. — 1997. — № 3. — С. 2-5.

⁴ Див.: Про деякі питання практики призначення судової експертизи : постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 23 берез. 2012 р. № 4 // Вісн. господар. судочинства. — 2012. — № 3. — С. 15.

⁵ Див.: Про узагальнення судової практики про застосування судами кримінально-процесуального законодавства при призначенні судових експертиз і використання їх висновків у кримінальному судочинстві : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого

Ці напрацювання судової практики необхідно враховувати в судово-експертній діяльності, адже Л. Ю. Ароцкер слушно вважав, що судова практика вищих судових органів держави повинна бути для експертів об'єктом постійного та систематичного дослідження. Узагальнення судової практики збагачує теорію криміналістики та експертизи, сприяє поліпшенню практики її виконання¹. Поділяючи позицію Л. Ю. Ароцкера, вважаємо, що дослідження судовими експертами узагальнень судової практики про застосування судами процесуального законодавства при призначенні судових експертиз і використання їх висновків у кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному судочинстві, урахування позицій судів у конкретних справах стосовно використання в процесі доказування висновків судових експертиз сприяє вдосконаленню організації судово-експертної діяльності державних спеціалізованих судово-експертних установ.

Т. Н. Шамонова

доцент кафедри криміналістики Московського університета МВД Росії,
кандидат юридических наук

ВОПРОСЫ УЧАСТИЯ СПЕЦИАЛИСТОВ В СУДЕ

Из всей плеяды советских ученых-юристов второй половины XX ст. следует отметить профессора Л. Е. Ароцкера – известного специалиста в области судебной экспертизы и одного из первых исследователей проблемы использования знаний криминалистики в деятельности суда. Так, в течение десятилетий криминалисты разрабатывали приемы, средства и методы для обеспечения только запросов органов предварительного расследования. В связи с этим Л. Е. Ароцкер замечал, что в судебном разбирательстве – одной из важнейших стадий уголовного процесса данные науки криминалистики используются явно недостаточно, тогда как судебная практика выдвигает перед криминалистами ряд вопросов, требующих неотложной разработки. И уголовно-процессуальные кодексы союзных республик должны стать правовой основой применения криминалистических приемов и методов в суде².

В своих трудах ученый освещал многие аспекты, связанные с деятельностью суда: проведение допросов, осмотров и опознаний, экспериментов и экспертизы; привлечение к ним специалиста и эксперта и др. Взгляды Л. Е. Ароцкера на участие специалиста в рассмотрении уголовных дел, как мы считаем, являются актуальными и в условиях законодательства России XXI ст. Попытаемся здесь это обосновать.

В период действия УПК РСФСР 1960 г. его ст. 133¹ предусматривала участие специалиста и в предварительном расследовании, и в суде, когда были необходимы специальные знания и навыки. Специалист, исследуя доказательства, мог пояснять суду о выявленных обстоятельствах и имел право делать замечания, подлежащие занесению в протокол судебного заседания. Придавая важное значение участию специалиста в суде, законодатель предусматривал ответственность в случае его отказа или уклонения от выполнения своих обязанностей (ст. 275¹ УПК РСФСР).

На основе анализа норм УПК, экспертной и судебной практики России, Украины и других республик СССР в «Настольной книге судьи» авторы (в том числе Л. Е. Ароцкер)³ в своих рекомендациях обращали внимание судей на помощь специалиста в осмотре вещественных доказательств (ст. 291 УПК РСФСР), его познания позволяли выявлять, изучать и объяснять следы преступления, их изменения и т. п., используя лупы, микроскопы, ультрафиолетовые осветители и другие средства. К тому же осмотр некоторых доказательств на месте их нахождения или неисследованных доказательств, представленных участниками судебного процесса, гарантировал его качество и полноту фиксации. Многие механизмы, приборы, материалы и изделия, оружие, боеприпасы и другое судья не мог надлежащим образом осмотреть без помощи специалиста.

суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 вер. 2011 р. № 8 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.sc.gov.ua/ua/postanovi_za_2011_rik/... — 28.09.2012.

¹ Див.: Ароцкер Л. Е. Указ. праця. — С. 59.

² См.: Ароцкер Л. Е. Криминалистические методы в судебном разбирательстве уголовных дел : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук / Л. Е. Ароцкер. — М., 1965. — 43 с.

³ См.: Настольная книга судьи. Рассмотрение уголовных дел в суде первой инстанции / [В. Б. Алексеев, Л. Е. Ароцкер, В. П. Божьев и др.]. — М. : Юрид. лит., 1972.